

**Vladimir ACCIDENTE FONETICE
ZAGAEVSCHI ÎN PROZA EMINESCIANĂ**

Perioada de timp în care a intrat în literatură și a activat M. Eminescu se caracterizează prin lipsa unui statut obligatoriu al limbii literare moderne, cu normele ei rigide, acestea aflându-se abia într-un stadiu de conturare / concretizare a lor, de precizare și fixare. În același timp, după cum arată Al. Rosetti, Luceafărul poeziei noastre a activat într-o epocă de mari frământări lingvistice, când limba literară cu stilurile ei diferite era tulburată de diverse și opuse, unul altuia, curente: latinismul în Ardeal, „pumnismul” în Bucovina, „italienismul” în Țara Românească și Moldova (Al. Rosetti, 1955, p. 33-58). În asemenea împrejurări, spre deosebire de alți scriitori ai timpului, care au recurs în scrierile lor la neologisme, Eminescu a reușit să pună în circulație „limba vechilor cazanii” (Al. Mateevici), „limba veche și-nțeleaptă”, s-a sprijinit în operele sale pe limba populară. I. Iordan menționa pe bună dreptate că Eminescu „a făcut apel, fără nicio rezervă, la limba veche, la graiurile regionale..., la vorbirea familiară și populară”, utilizând în scrierile sale limba română în „toate variantele ei cronologice, teritoriale și sociale, alegând din ele ceea ce talentul său, ajutat de un foarte fin simț lingvistic, îi spunea că exprimă adevărul” (I. Iordan, 1956, p. 521). Profesorul Dumitru Irimia, referindu-se la limbajul poetic, concluzionează: „depășind net, prin opera sa, pașii făcuți în același sens de înaintași, Eminescu smulge cel dintâi limbajul poeziei dintre limitele închise ale limbii literare..., aduce forme abandonate de limba literară, dar conservate în limba vorbită sau în textele vechi” (D. Irimia, 1979, p. 452).

Ar mai fi de adăugat, că elemente arhaice, regionale și populare foloseau în operele lor și alți scriitori ai timpului, dar o făceau intenționat, urmărind anumite scopuri sau efecte stilistice. Eminescu însă le considera un complex organizat de elemente cu drepturi egale în ce privește utilizarea lor de către vorbitori, dar și de către scriitori (I. Iordan, 1955, p. 522).

În proză, ca și în poezie, Eminescu folosește cuvinte și forme originare / rudimentare, forme intermediare în evoluție, regionale, familiare, populare. Rareori, pe una și aceeași pagină, chiar în una și aceeași frază (!), pot fi întâlnite forme în două variante: una dialectală și alta din limba exemplară.

În cele ce urmează ne propunem să evidențiem o serie de particularități ale limbajului prozei eminesciene, ce țin de domeniul fonetic, de fenomenele fonetice accidentale: asimilarea, disimilarea, rotacismul, proteza, afereza, metateza, sincopa, apocopa.

Asimilarea. 1. Asimilarea vocalică totală regresivă

M. Eminescu folosește forme fonetice tip **ă-á** > **a-á**: (nu) *calcáse* (FF, 13)¹; *fațar-nic* (C, 75); *încarcáse* (LA, 67); *îmbracat* (SD, 28); *înălțatele* (aripi) (SD, 52); (se) *înălța* (SD, 54); (care) *lasa* (C, 100); (nu) *lasa* (SD, 35); (un) *magár* / (un) *magári* (LA, 71); *matásă* (C, 83); *sarác* (SD, 27); *zapádă* / *zapáda* (C, 101, 102). Asemenea forme fonetice se întâlnesc și în primele monumente literare din sec. al XVI-lea (Densusianu, 1961, p. 69), dar și azi în graiurile moldovenești din zona nord-estică (*Tratat*, p. 211-212; vezi și: *ALR I* 1: h. 136 „vătámát”; *ALMI* 1: h.h. 147 „bărbat”, 148 „măgar”, 149 „mărar”, 150 „mășcat”).

Fenomenul în graiuri a fost discutat de S. Pușcariu, R. Todoran, Al. Graur și I. Jordan (*Tratat*, p. 211-212, p. 238). Se întâlnesc, mai rar, și forme neasimilate: (se) *depărta* (C, 83); *fărmăcat* (C, 101); (un) *măgari* (LA, 71); (așa) *număra* (ea) (LA, 68); *sărac* / *săracul* (SD, 27, 33) și forma hipercorectă *bălaur* (GP, 160).

În unele cuvinte, literare, normate, cum ar fi: *a blestema*, *blestem*, *nisip*, *pereche*, *perete*, *rotund*, *a speria*, *speriat*, au fost fixate fonetisme originare, neasimilate, caracteristice graiurilor moldovenești. Ex.: (un) *blăstám* (FF, 18); (niște) *blăstámății* (C, 75) (lat. *blastimare*); (volburele de) *năsip*, (răscolindu-se) *năsipul*, (pe) *năsipul* (încă fierbinte), (se culcă în) *năsip*, (din) *năsip*, *năsipul* (pustiei) (FF, 18, 19, 20³, 21) (sl. *насыпъ*); *părêche* (LA, 66; C, 73) (lat. *paricula*); *păréte*, cu toate formele de număr și caz (SD, 26, 29², 31, 33², 40, 43, 45², 46, 47, 49, 60, 61, 62²; C, 73², 74: *cai verzi pe păréți*, 79², 83, 90, 98²) (lat. *parietem*); (*bărbia*) *rătúndă* (C, 77); *rătunzită* (SD, 64) (lat. *retundus*, -a, -um); *spăriétului* (portar) (C, 75); (se uita) *spăriós* (SD, 48) (lat. *expavorare*). Alături de formele originare, neasimilate au fost atestate și forme asimilate, literare: *nisipul* (cel fierbinte), (un) *nisip* (de diamant), *nisipul* (pustiului) (FF, 13), (*bărbie*) *rotunzită* (C, 74); (*bărbia* se) *rotunzește* / (se) *rotunzea* (C, 92).

2. Asimilare vocalică totală progresivă

Forma verbală *a mulțami* (din *La mulți ani!* > *a mulți ani* > *a mulțami* > dialect. *a mântăn'i*), originară, neasimilată, caracteristică graiurilor de tip moldovenesc, este cea preferată în proza eminesciană, prezentându-se în diferite forme gramaticale (forme temporale, forme participiale adjectivizate sau adverbializate) (FF, 15², 16; SD, 50; C, 74, 86, 92, 99). Forma *a mulțumi*, asimilată, literară, normată, caracteristică graiurilor de tip muntenesc, a fost întâlnită o singură dată: *îți mulțumesc* (GP, 183).

3. *Asimilarea consonantică parțială regresivă în contact*

Adjectivul *subțire* (lat. *subtilis*) a fost atestat la Eminescu în forma lui disimilată, așa ca în limba vorbită: (cu buzele) *suptiri* (și roze) (GP, 116).

Disimilarea. 1. *Disimilare consonantică totală progresivă la distanță (armonică):*

$r - r > r - \#$

În cuvântul *fereastră* (lat. *fenestra*, -ae) Eminescu folosește, de preferință, forma lui disimilată *fereastă* (pl. *fereste*), formă specifică graiurilor teritoriale.

În cele trei proze antume mai mari (*Făt-Frumos din lacrimă*, *Sărmanul Dionis și Cezara*) am întâlnit substantivul *fereastră*, la diferite forme de număr și caz, de 47 de ori, dintre care 30 de cazuri în formă disimilată. Cele două variante, originară literară (*fereastră*) și disimilată dialectală (*fereastă*), pot fi atestate pe aceeași pagină (vezi: FF, 20; SD, 29, 49; C, 73) sau chiar, mai mult, în aceeași frază. Ex.: „În zidul lung și nalt al monăstirei, privit din grădină, se văd *ferești* cu gratii negre, ca *ferestrele* de chilii părăsite” [...] (C, 73). În poezia *Cugetările Sărmanului Dionis* Eminescu pune forma disimilată regională *fereastă* în rimă cu cuvântul *creastă*:

„Un regat pentru-o țigară s-împlu norii de zăpadă / Cu himere!... Dar de unde? Scârțâie de vânt *fereasta*, / În pod meună motanii – la curcani vână-tă-i *creasta* / Și cu pasuri melancolici meditând împlă-n ogradă”, iar în poezia *Pe aceeași ulicioară...* poetul încrucișează în rimă forma de plural *ferești* cu forma verbală *ivești*: „Pe aceeași ulicioară / bate luna în *ferești* / numai tu de după gratii / Veșnic nu te mai *ivești!*”.

2. *Disimilare consonantică parțială regresivă la distanță: $r - r > l - r$*

În limba literară, normată, formele morfologice ale verbului *a turbura*, ale substantivului verbal *turburare* (lat. *turbulare*) și ale adjectivului *turbure* (lat. *turbulus*), sub aspect fonetic, sunt niște forme disimilate, conform formulei din subtitlu. În toate cele șapte proze eminesciene, supuse cercetării noastre, au fost atestate numai forme originare, dialectale, nedisimilate (*a turbura*, *turburare*, *turbure*: $r - r > r - r$) (vezi: FF, 6, 18, 20, 22, 22²; SD, 40, 49, 62; C, 77, 84, 90; GP, 113, 122, 129-133, 136, 138², 144, 147-149, 151, 152³, 166², 167, 181², 182², 185; în LA, TN, PI – niciun exemplu).

Aducem câteva exemple: „ochii *se turburară*” (GP, 130); „dar cine știa că inima ei o să aibă asemenea *turburări*” (C, 84); „făclia arunca o lumină *turbure*, roșie, galbenă și somnoroasă” (SD, 40); „florile triste și *turburi* se-nălbiră ca mărgăritarul cel strălucit” (FF, 22). Varianta originară poate fi întâlnită la Eminescu și în poezie: „Dar ș-acum *turburând* stele pe-ale Nilului lungi unde” (*Egipetul*).

După aceeași schemă ($r - r > l - r$) putem urmări și schimbarea în variante prin disimilare a substantivului *ulcior*, atestat doar în proza *Cezara* de trei ori, la aceeași pagină: *ulcior* (de două ori), variantă normată, literară, disimilată, și *urcior* (lat. *urceolus*), variantă originară, dialectală, nedisimilată (C, 98): „un *ulcior* cu apă”; „mirosind apă din *ulcior*”; „nu rămâne decât *urciorul* de lut”.

3. Disimilare consonantică totală regresivă în contact (diferențiere)

Verbul *a rupe*, în diverse forme morfologice, a fost întâlnit în proza eminesciană, cu excepția unui singur caz (SD, 58), doar în varianta sa originară: *a rumpe* (lat. *rumpere*), formă fonetică nedisimilată, regională (SD, 59; GP, 142, 148², 178², 189² – 8 cazuri). Această variantă a fost atestată și în poezie: „Ș-aceluia, Părinte, să-i dai coroană scumpă / Ce-o să anunțe câinii, ca inima-mi s-o *rumpă*” (*Rugăciunea unui dac*). Limba literară, exemplară legiferează varianta disimilată *a rupe*.

Rotacismul. Fenomenul apare în forma de G.D. a pronumelui indefinit *nimă-nui* (lat. *neminis*), deci forma rotacizată este *nimăruui*, fixată în proza eminesciană (SD, 61, 70; C, 100), dar și în poezie: „Și mi-s dragă mie însămi, pentru că-i sînt dragă lui – / Gură tu! învață minte, nu mă spune *nimăruui*” (*Călin*); „Astfel trece și viața-mi, / Dar o floare-n valu-i nu e, / Nici nu spun ca tine doru-mi / *Nimăruue, nimăruue*” (*Ce șoptești atât de tainic*). Totuși, un singur exemplu: *nimă-nui*, varianta originară, nerotacizată, am fixat în proza *Avatarii faraonului Tlă* (p. 235).

Proteza. Eminescu folosește în proza literară, în egală măsură, forma verbului *a coborî* (v. sl. *нозопь*), originară, literară, neprotezată (GP, 124, 167, 169, 174), și varianta *a (se) scoborî*, regională, protezată (FF, 20; GP, 124, 165, 185, 187). Este de menționat că la aceeași pagină se întâlnesc ambele variante: „Și iată ce-am visat. De sus, sus, din acele stânci mișcătoare, ce lumea li zice nori, vedeam o rază *coborîndu-se* tocmai asupra mea. Și pe rază *se scobora* o femeie îmbrăcată într-o haină lungă și albă... era maica mea” (GP, 124).

Sunt atestate și alte cuvinte protezate, de circulație regională: „mă *acațăr* în hainele rupte” (TN, 195; literar: *a cățara*; et. discutabilă, complicată prin contaminări de cuvinte); „în apa în care *s-acufundau*” (GP, 185; literar: *a se cufunda* < lat. *confundare*). În poezie Eminescu folosește și alte cuvinte regionale protezate: „Din a valurilor sfadă prorociri se *aridic*” (în rimă cu *antic*) (*Egiptul*); „Și cununi de flori uscate fâșâiesc *amirosind*” (în rimă cu *sfârîind*) (*Înger și demon*); „Să nu cumva să *se-amăsoare*” (în rimă cu *soare*) (*Fata în grădina de aur*) ș.a.

Afereza. În proza eminesciană se întâlnesc și cuvinte aferezate, cu nuanțe regionale: „În momentul acela acoperemântul prinse foc, grinzile începură a trosni, *mestecându-se* cu flacăra...” (GP, 165; literar: *a amesteca* < lat. *ammixticare*), alături de varianta literară *a amesteca* (GP, 166, 167); „Aici pașii noștri deveniră mai grei, urcarea mai *nevoioasă*” (GP, 178; literar: *anevoie* < *a + nevoie* < bulg. *неволя*); „ieșiră repede din mănăstire, spre *a-și stâmpăra* graba mersului abia în drumul mare” (C, 75; literar: *a-și astâmpăra* < lat. + **ex-temperare*); „numai eu stau cu ochii *țintiți*” (TN, 198; literar: *a-și aținti* < *a + țintă* < v. sl. *цента*); „El... s-a îmbrăcat în *trențe*” (GP, 183; literar: *zdrențe* < cf. sl. *сѣдрати* „a ju-pui”); dar și: „vro doi cerșitori *zdrențuiți*” (GP, 148); „Deodată-n *tuneric* luciră doi înfricoșați” (GP, 173; literar: *întuneric* < lat. *internebricare / in + tenebricus* „întunecat”).

Din necesități de versificație (păstrarea ritmului) Eminescu recurge la afereză și în poezie: „M-or *coperi* cu drag / Aduceri aminte” (*Nu voi mormânt bogat*).

Metateza. Cuvântul *văgăună* (et. nec.) a fost fixat în proza eminesciană în forma *găvăună*, variantă regională moldovnească, metatezată (SD, 33). Fenomenul poate fi înregistrat și în poezie: *găvăună* în rimă cu *întruna* și *totuna* (v. *Cugetările sărmanului Dionis*). Eminescu folosește, de asemenea, forma *crășmă* (bulg. *кръчма*, s-cr. *крчма*), originară, nemetatezată, dialectală, varianta literară fiind cea metatezată: *cârciumă*. Ex.: „Dintr-o *crășmă* deschisă s-auzea o vioară schinguită” (SD, 26).

Apocopa. Apocopa apare la M. Eminescu în sintagma *vină-coa* [ce], atât în proză (SD, 33), cât și în poezie: „*Vino-ncoa* să stăm de vorbă, unice amic și ornice, / De-ar fi'n lume-un sat de mâțe, zău! Că-n el te-aș pune vornic” (*Cugetările sărmanului Dionis*).

Sincopa. M. Eminescu utilizează forme sincopate ale cuvintelor ca în graiurile moldovenești, unde vorbitorul tinde spre o închidere a vocalelor neaccentuate, spre o reducere a lor până la imperceptibil, conform legii economiei efortului verbal. Fenomenul a fost atestat atât în proză: „*Fărmăturile* acelu bulgăre se numesc imperii” (SD, 50); „n-ar fi putut decât *să sfarme* de gelozie opera sa” (GP, 137; literar: *a sfărâma* < din *fărâmă* < alb. *thërrime*), cât și în poezie: „*Sfărmați* din *dărmătore* gigantici piramide” (*Împărat și proletar*); „*A frumșeții* haruri goale, ce simțirile-i adună...”; „Tu-ți arzi ochii și *frumșeța*...” (*Călin*).

În concluzie putem spune că Mihai Eminescu, în proza literară, de altfel ca și în poezie, rămâne a fi un neîntrecut maestru al cuvântului, care a știut să selecteze cu mult talent și să pună în circulație un întreg arsenal de mijloace lingvistice, care cuprind în sine într-un tot „limba vechilor cazanii” (Al. Mateevici) sau, cum spunea însuși Eminescu, „limba veche și-nțeleaptă” (*Scrisoarea II*) și limba pe „care-o cântă pe la vatra lor țarani” (Al. Mateevici).

BIBLIOGRAFIE

1. Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, secolul al XVI-lea, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1961, 456 p.
2. Iorgu Iordan, *Observații cu privire la limba poeziilor lui Eminescu*, în *Studii eminesciene* (75 de ani de la moartea poetului), București, 1956, p. 519-532.
3. Dumitru Irimescu, *Limba poetică eminesciană*, Iași, 1979, 472 p.
4. Alexandru Rosetti, *Limba poeziilor lui Mihail Eminescu*, în Al. Rosetti, *Studii lingvistice*, București, 1955, p. 33-58.
5. *Tratat de dialectologie românească*, coordonator: dr. V. Rusu, Craiova, 1984, 858 p. + 177 hărți.

* * *

1. *Dicționar explicativ al limbii române*, București, 1975, 1050 p.
2. *Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, București, 1989, 696 p.

3. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, redactori: N. Raevschi, M. Gabinschi, Chișinău, 1978, 680 p.

* * *

1. M. Eminescu, *Opere alese*, vol. I, ediție îngrijită și prefațată de Perpessicius, București, 1964, LVIII + 422 p.

2. M. Eminescu, *Poezii*, ediție îngrijită de Perpessicius, ediția a II-a, București, 1960, XXIV + 668 p.

3. M. Eminescu, *Proză literară*, ediție îngrijită de Eugen Simion și Flora Șuteu, cu un studiu introductiv de Eugen Simion, București, 1964, LXXXII + 398 p.

ABREVIERI

FF – *Făt-Frumos din lacrimă*

SD – *Sărmanul Dionis*

LA – *La aniversară*

C – *Cezara*

GP – *Geniu pustiu*

TN – *Toma Nour în ghețurile siberiene*

PI – *Povestea indică*

NOTE

¹ Materialul factic a fost extras din următoarele proze: *Făt-Frumos din lacrimă* (abreviat: FF), *Sărmanul Dionis* (SD), *La aniversară* (LA), *Cezara* (C), *Geniu pustiu* (GP), *Toma Nour în ghețurile siberiene* (TN), *Povestea indică* (PI), publicate în ediția: M. Eminescu, *Proză literară*, Ediție îngrijită de Eugen Simion și Flora Șuteu, București, 1964, 398 p. Abrevierile din paranteze indică opera respectivă și pagina.